

Balázs Edit – Katona Artília

CSILLOGÁS ÉS KATASZTRÓFA

I. KÖTET

Lapok a szombathelyi zsidóság történetéből
1828–1914

”Tekints az égre, aztán nézz a földre:
E föld, hol állsz, az ígért földje! ...
Karold szívedhez lángolón e hont,
Ugy amint téged e hon felkarolt.
Repeszd meg a jeget, mit századok
Fagyos vihara hő kebledre vont.
Tisztíts le magadról szennyes sarat,
A szolgádtól mely reád ragadt.
Mely benned szunnyad, a nemes erő
Vádszülésre törjön most elő!
Az ős ugar teremjen bő magot!
E hon egére tűz új csillagot!
Hogy visszanevén egykor majd e nép,
E perc öröme gyujtsa kebelet!
Hogy mondhasák, ha minket hant takar:
E nap született fel millió magyar ”

Kiss József: December 20-án, 1867

Balázs Edit – Katona Attila

CSILLOGÁS ÉS KATASZTRÓFA

I. KÖTET

Lapok a szombathelyi ssidóság történetéből
1828–1914

Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete

Kőszeg, 2025

Lektorálta: Pók Attila

Olvasó szerkesztő: Koós Ildikó

Címlap: Lobler Ferenc

Könyvterv, nyomdai előkészítés: Geosits Zsolt

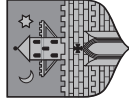
Nyomda: Z-ROX Nyugat Kft.

Felelős kiadó: Mészlivetz Ferenc, főigazgató

Kiadja: Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg

A könyv megjelenését támogatja:

Szombathely Megyei Jogú Város Polgármestere,
valamint a História Alapítvány – Szombathely

ISBN 978 615 5742 57 6

Az első borítón a kongresszusi zsinagóga épülete

A hátlapon Szombathely Fő tere

A képeslapok tulajdonosa: Spiegler Tibor

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát is.

TARTALOM

Bevezető	11
Egy Hosszú út másik oldalán	19
Uradalomból mezővárosokba, falvakba	25
Rések a városfalon	34
A hitélet kibontakozása a Hosszú utca másik oldalán	45
„... kereskedők lévén az egész országnak ... hasznát mozdíjuk elő ...”	52
Kereskedők, kereskedelmi hálózatok és húzóágazatok	62
A kornak intő szavai	77
„Városhalon” belül	83
A kravall	90
Megszámláltatások	114
Irány az iskola	121
Tterelgetés rendeletekkel	129
Az emancipáció és a keserű szétválás	143
Elhúzódo szakítás	152
A zsidó elemi marad	166
A szombathelyi neológ zsinagóga	174
A szombathelyi Newton-inga	181
Az antiszemitizmus térnyerése: zavargások és magyarázatok	187
Az antiszemitizmus utóhatása a nyolcvanas években	200
Rügyfakadás – zsidó egyesületek a nyilvánosságban	209
Az építkezés időszaka a kongresszusiaknál	216

Negyedszázados tündöklés	227
A recepció, az unifikáció és	
a VIII. községkerület újjászervezése	238
A községi kaland, amikor a szombathelyiekre tekintett	
az országos neológia	245
Az ünnepi reprezentációk forgatagában	254
A kongresszusok vitái	262
Médiafényben az ortodoxia	264
„A tudásnak fénye egyesülve a hit melegével.” –	
Bernstein Béla szombathelyi küldetése	277
Az IMIT nagy munkabírási és szorgos tagja	285
Egy legenda mű Szombathelyről;	
Bernstein Béla 1848 és a zsidóság	288
A cionizmus egyik nyugat-magyarországi oszlopa	299
A Geist-korszak (1898-1913) és a nagy kérdések	305
Az új rabbi megválasztása; dr. Horovitz József főrabbi	320
Virágzó oldalhajítás – a nőszervezetek	327
Hervadó emporium?	337
Pillantás a tetőről	350
 Szombathely a világirodalom térképén –	
egy városi legenda nyomában	359
 Jegyzetek	365
 Felhasznált irodalmak és képforrások	406
 Személynévmutató	423

BEVEZETŐ

A múlt évezred utolsó évtizedében fogalmazódott meg a szerzőkben, hogy meg kellene írni a szombat helyi zsidóság történetét. Akkor még nagyon más idők jártak, a rendszerváltás körüli években valódi kulturális és politikai érdeklődés mutatkozott az addig tabunak számító honi zsidóság története iránt. Rapid gyorsasággal láttak napvilágot, részben reprint kiadványok, részben izraeli/zsidó szerzők művei és természetesen újonnan készült alkotások is, amelyek a kialakult hiányt kívánták megszüntetni. Sikerral. Miközben beindult egy alapos kutatómunka is, amelynek gyümölcseit évek múlva már olvashatták az érdeklődők.

Számunkra komoly ösztönző erőt jelentett A *zsidó Budapest. Emlékek, szer-tartások, történelem* című legendaris két kötetes mű még 1995-ből. Komoróczy Géza és tanítványai közös alkotása, amelyben újszerű módon reprezentálták a fővárosi zsidóság történetét és az országban betöltött szerepét. Az időbeliséget és a térbeliséget, a tradíciót és a változást, a múltat és a jelenlét próbálták egyszerre megjeleníteni. Tetszett ez a településtörténeti megközelítés, amely újragondoltatta az addig hitt, vélt tudásunkat. Mindenesetre a mű a vidéki kutatók számára mind a mai napig meghaladhatatlan lett, de mintának, példának képnék tőle. Eredetileg hárman készítettük ezt a kiadványt, de kollégánk, Mayer László leváltáros az utolsó pillanatban kiszállt a vállalkozásból. Döntését sajnáljuk, de nagyon köszönjük az addig végzett szorgos munkáját!

Az elmúlt évtizedekben divatos lett a judaisztikai téma, küllemében és bel-becsében is számtalan jobb-rosszabb, értékes és sok új információt tartalmazó mű látott napvilágot a vidéki zsidóságról. A legtöbb alkotója amatőr történész, akik öntudatlanul is a középkori zsidó emlékezet egyik klasszikus válfaját művelték a Memorbuch², és olyan zárt közösségeként jelenítették meg a helyi zsidóságot, amely a valóságban ritkán, vagy sohasem létezett. Mi szeretnénk volna elkerülni ezt a csapdát. Azért sem kívántunk ilyen vegyes tartalmú emlékkönyvet összeállítani, mivel már készítették ilyet Izraelben a megyéről (1974).³ Hitközségtörténetet sem kívántunk alkotni, annál is inkább, mert erre elegendő forrásanyag nem állt rendelkezésükre. Sajnos a szombat helyi zsidó szervezetek levéltári anyagai döntő többségben megsemmisültek a második világháború forgatagában, bár ismerte egy-két vidéki hitközség előkerült iratanyagát, jegyzőkönyveit (Kőszeg, Kaposvár), sok-sok attraktív információ nem olvasható ki belőlük. Azok inkább – vagy értelemszerűen – pénzügyi döntésekről, elszá-molásokról szóltak, a belső vitákról és a környezettel való eltérésekről, konfliktusokról kevés tudható meg belőlük.

Kép a jánosházi
Chevra Kadisa könyvből

Eredetileg egy könyvben kívántuk közreadni a tudományos kutatásra épülő népszerűsítő műünket, amit elsőszorban a vasi megyeszékhely múltja, valamint a zsidóság története iránt érdeklődőknek ajánlunk, de anyagtorlódás, pontosabban a bőség miatt most csak a vállalkozás első kötetét tarthatja kezében a tisztelt olvasó.

Választott címünk két főnév, amivel egy több mint százéves folyamat lényeges pontjaira kívántuk utalni. Az első száz év egy üstököszerű történet, ahol lényegében egy tucatnyi család nyomdokait követve emelkedik fel egyszerre a város és az egyre szaporodó zsidó közösség is, hogy aztán a századfordulón elvezhesse mindenki a maga munkájának gyümölcsét, fűrődhessen a fényben. A katasztrófa, a soá 1944-es története sok magyaráztára – úgy gondoljuk – nem szorult! Kötetünk alcíme azonban igen. Azért a lapok kifejezést választottuk, és nem a fejezetek, adalékok vagy töredékek nyelvi alakzatot, mert úgy gondoljuk, az egész folyamat változását és fejlődését rajzoltunk fel; ugyanakkor sok-sok témára nem tudunk, és szándékosan nem is akartunk kitérni (pontosabban részletezni). Így bizonyos elemeiben nemcsak folyamatosan bővíthető a művünk, hanem (más kiadásokban) újra is írható.

A választott időintervallum 1828–1914; záró dátuma különösebb megokolást nem igényel, mert a politikatörténetből is jól ismert korszakhatár. A nyitó azonban annál többet: természetesen egy önkényesen választott évszámot jelent az ún. limes határon belül¹, mert igaz, hogy a szombathelyi *Cheverra Kádixa* 1828-ban alakult meg Szőkeföldén – ami minden zsidó közösség létrejöttének elsőbaja szokott lenni, sőt zsinagóga is épült akkor –, de a (hit)község alapítására csak 1830-ban vagy 1832-ben kerülhetett sor. A legfőbb érv, ami mellé szolt inkább egy „láthatatlan”, de a kortársak számára jól érzékelhető jelenség, amit az 1828-as nagy országos összeírás adatai is csak megerősítettek: a növekvő piacforgalom és az az érzet (amit remélhetően sikerült is bizonyítanunk), hogy a jövő szíve itt dobog a vasi megyeszékhelyen; a régió, a törvényhatóság kereskedelmi központja lesz a város. Azok, akik az agrárkapitalizmus lüktetésébe jó ütemben, sikeresen kapcsolódtak be, azok előtt új lehetőségek nyíltak meg.

Szombathely fogalma (pontosabban földrajzi területe) keveset változott a másfél évszázad során, lényegében az antik-római területen működött a közeptéri és a korajkori privilegizált mezőváros is. Szomszédságában a szintén Győri-, majd Szombathelyi püspökség alá tartozó két községgel: az egyik a Gyöngyös bal partján elterülő Szentmárton, a másik a Perintjőbb partján található Óperint. A várostól délre pedig a Hosszú utca másik oldalán egy magánbirtok, amit egy 13. századi birtokosról Szőkeföldének neveztek.² Ez a magánterület, amely részben a városba is benyúlt, többször is gazdát cserélt. A 18. században (1752) az utolsó magyar nádoré, Batthyány (I.) Lajosé lett, s így is maradt ez a 19. század utolsó harmadáig³, amikor a család áruba bocsátotta a még birtokában lévő földparcellákat. Mindhárom területen élők szoros

szálakkal kapcsolódtak a mezővárosi népességéhez, de más szabály- és jogrend vonatkozott rájuk. A 19. századra mindhárom településrészen éltek szép számmal zsidók, mi több az uradalomban épült fel első zsinagógájuk is (1827). Míg ezzel szemben Szombathely privilegizált mezőváros mind majd látható, csak kivételes esetekben engedte meg a zsidóság betelepülését 1840-ig. 1886-ban a két – addig is sok szállal kötődő – önálló község jogilag is Szombathely része lett. Ezt követően, bár tervek és elképzelések akadtak az ún. Nagy Szombathely megteremtésére, a város területe – egy időpontot kivéve (1934)⁷ – nem növekedett újabb környékbeli falvak bekapcsolásával; arra csak a 20. század nagy közigazgatási átrendezései, 1950-ban került sor.

Komoly töprengésre a zsidóság változó fogalmának értelmezése (nép, vallás, nemzet)⁸ sem adott okot, mert kollektív identitásuk alapján vallási közösségnek (vagy oda tartozóknak) értelmezték őket, és ezt a városi jegyzőkönyvekben fel is tüntették a személyeknél egészen 1867-ig. Az évszázad során nemcsak a zsidó „generációk” öntudata és saját tradíciójukhoz való viszonya változott, hanem a körülötte élő nemzsidó társadalomé is – s nyilván e kettő interakciójaként módosult a jelentéstartam. A magyar zsidó kifejezést (1848-ból) azonban inkább csak a kilencvenes évektől használták nagy büszkeséggel (a kongresszusiak), amit persze a vármegyei vezetés mindig nagy örömmel fogadott. „*Mert a magyar nemzet csak politikai, nem egyszersmind kulturál és társadalmi fogalom*” – írta még 1889-ben is a *Szabadlevél Párt* fő ideológusa, Bekács Gusztáv.⁹

Egyszerűbb megoldást jelentett volna, ha zárt közösségként jentjük meg a zsidóságot, mint a Tóra népet, de egy ilyen bemutatás középpontjában a valóság, a rabbi és a zsinagóga állna, kevés vagy elhanyagolható kötődéssel a külső környezethez. A valóságban a zsidók elsősorban egyéni-, családi sorsok, érdekek törekvéseiként jelentek meg a városi- és a vármegyei közhatalmók előtt. A neológia reformjai következtében megjelenő belső ellentétek három évtizeden keresztül kevés nyoma mutatkozott, a kiegyezés után azonban annál több. Ugyanakkor ezek érdemi részéről lényegében keveset tudunk, a hatóságok előtt inkább vagyontárgyaikhoz való ragaszkodásban (zsinagóga és udvara, imaszékek száma) öltöttek testet.

Állaspontunk szerint a lezajlódo folyamatok három szinten ragadhatók meg: Az egyik a zsidóságban belüli változások trendje. Mivel létszámuk lényegében állandóan nőtt a korszakban, ez arra utal, hogy kulturális összetételük is folyton változó lehetett. Például nyelvhasználat terén otthon a családban a németet/jidist használták, de az iskolájukban a magyart preferálták. A tanítóiktól várták a nyelvi fordulatot, amit a kilencvenes évekre el is értek. A közzétett és az egyesíleték mezején is a magyar kultúrához kötődtek. A másik szintet a városi- és a vármegyei hatóságok jelentették, amelyek magatartásukkal állandó jogszabályi- és szokáskontroll alatt tartották a zsidóságot, folyamatos kulturális-, 1867 után politikai igazodást is elvártak tőlük. A harmadik teret az országos politika

jelentette: amit a 19. század első felében a municipális elit magartartása, elkötelezése szabott meg részben a pozsonyi diétán, részben az országos kormány-székekkel való kapcsolatában, viaskodásában. Majd a belügyi szuverenitás visz-szanyerése/megszerzése után (1867) a parlamenttel, a felelős kormányzattal, illetve az országhosszá váló zsidó szervezetek „intézményeivel” (például *Országos Jrodával*) való kontaktusban, konfliktusban jelent meg. A három mező követke-zetes szétválasztására a források töredékessége és az események miatt nem mindig adódott lehetőségekünk, sőt voltak történelmi pillanatok, amikor nagyon is összegabalyodtak a szálak, mint például 1848 tavaszán vagy 1882-83-ban.

A narratívánk minden kísérlet ellenére erősen politikai jellegű maradt, ami részben a források jellegéből, részben szemléletünk, valamint a társadalom-történeti kutatások hiányából fakadt. Az utóbbit különösen nehézze teszi, hogy 1867 után a felekezetiiséget nem tüntetik fel a közéleti-, gazdasági- és kulturális szereplőknél, ezért a listákon a személyek beazonosítása sok tévedésre adhat módot és lehetőséget, amit kerülni kívántuk. A legjobb szándék ellenére is nehéz differenciált városi zsidóság képet adnunk: a 19. században itt e téren teljesen hiányoznak az egódokumentumok (naplók, emlékiratok, fellejegyzések, levelek stb.); a helyi sajtó is szerény információennyiséget hagyott örökl, ami akad, az is inkább a városi középosztálybeli csoportokra vonatkozik. Őket nevezték a kortársak intelligenciának (értelmiségieknek) és polgárságnak (ke-reskedők, vállalkozók, iparosoknak). Az alattuk lévő csoportok mintha nem is léteztek volna, csak a mélyszegénységet reprezentáló koldusok és a századfor-dulón a munkásság villant meg néha-néha.

Szombathelyt a kiegyezés utáni korszakban előszeretettel emlegették nyugati őrtoronyként, azaz a magyar nyelvhatár szélső pontján található településként. Állítólag Deák Ferencről származott ez az elnevezés, amiből kötelezettség is származott a helyiekre: a nyelvi kultúra fejlesztésére és terjesztésére.¹⁰ A városi igazgatás századok óta a magyar nyelvet használta, de a várost még a 19. század első évtizedeiben is magyar-német településként említették a statisztikai le-írások.¹¹ Pár évtized múlva a német elsősorban kultúrnyelvként, lingua franca-ként maradt meg. A népességen belül a német anyanyelvűek száma 15% alá esett. Az evangélikusok a millennium évében 1896-ban deklarálták, hogy fel-hagyták a német nyelvű szónoklatokkal, beszédekkel a templomban. A zsidóság egy évtizeddel később, 1906-ban tette meg ugyanezt, ami mögött természetesen a másképp szocializálódó generációk elvárása húzódott meg. A kiegyezést kö-vetően fokozatosan ment végbe a magyar nyelvváltás a kereskedelemben és az olvasási szokásokban (könyvtárhasználatban) is.

A vasi megyeszékhely tudomásunk szerint, ha nem is unikálisnak, de ritka-ságnak számított a téren is, hogy két zsidó szervezet működhetett a nagy sza-kadás után. Nem volt titok az egyetemes kongresszus jelölőjeinek választása idején, hogy a liberális vármegyei vezetés azokat támogatta, akik az eötvösi

kultusz-kormányzat koncepciójával azonosították magukat. de az, hogy végül mégis két szervezet (kongresszusi és ortodox) is működhetett, nem csak egy-két áldozatos és elkötelezett hagyománykövető családnak volt köszönhető, ha-nem a vármegyéti igazgatók toleranciájának is, ami mögött a törvényhatóság nagy barátjának, Deák Ferencnek a valláspolitikája húzódott meg. De egy pil-lanatig se gondoljuk, hogy a két közösség sajtórepresentációja azonos volt. az ortodoxoktól még a liberális korszakban is számtalan önkorlátozást vártak el, és ha ezt nem tették meg, harsány kultúrharcos stílusú sajtótámadás lett a következménye!

A német mintát követő reformista emancipációs modellnek volt egy-két ma-gyar specialitása. Ott több államban megakadt ez a folyamat, horrorbile dictu a társadalmi ellenállás, neheztelés miatt visszafordult vagy megrekedt.¹² A Magyar Királyság területén ilyen esetekben könnyebben lehetett a bécsi kormányzati elit mesterkedéseire mutogatni (1840), s nem érzékelték igazán a valós társadalmi ellenérzéseket, vagy csak akkor, amikor az végzettszerű lett (1848). A bécsi kor-mányzatok ellentmondásos zsidópolitikát folytattak: egyszerre lett e csoport az átalakított birodalom főkövása a kapitalizmus korában¹³, de – mint egy el-lentétel – lett a hatalomra törő magyar elitnek is fő gazdasági szövetségese az 1840-es évektől. Az ellentmondások halmaza különösen látható az ötvenes években, szinte minden foglalkozásra szert tehetett a zsidóság még az emancipáció hiva-talos kimondása előtt. A magyarországiak megosztottságát nemcsak a keletiek és a nyugatiak különbözősége adta (a keleti zsidók értéktrendje lényegében e vá-rospan csak egyszer jelent meg 1897–1899-ben), hanem a nyugaton köztük lévő ellentét is. A haszkala, majd a reform-folyamat teremtetette megosztottság itt szél-sőséges reakciókat váltott ki, (lásd a pozsonyi ortodoxia kialakulását), még a ma-gyar nyelvtanulás- és a világi műveltség elutasítása is felmerült.¹⁴

Sajátos a modernizáción belüli kulturális átalakulás is: a közép-európai zsi-dóságtól elvárás lett a német kultúrával való azonosulás; a magyar politikai elit pedig elvárta a zsidóságtól a magyar kultúrához való szoros közeledést, ahol a legfontosabb elemnek a nyelv számított. A magyar nemzet-fogalmának egyik kulcskategóriája a nyelv lett, ezzel kapcsolatos sikerét 1844-re érte el. De még fél évszázad kellett ahhoz, hogy ne kizárólag célként lebegjen a kultúrállam-fogalma, hanem a valóságban is azzá váljon. A magyar zsidóság körében álta-lanossá vált a beolvadást jelentő asszimiláció, ezzel is elősegítve, generálva az említett folyamatot. Ilyen körülmények között követték a zsidósággal kap-csolatos (német) emancipációs szabályrendszert, aminek lényege: a közéletben emberként (pontosabban magyar emberként) megjelenni, viselkedni; a nemzet-szimbolikus értékeivel látványosan azonosulni; míg otthon vallásosnak és német (jiddis) nyelvűnek lehetett maradni.¹⁵ A zsidó férfiak akkor fogadták el egyenlőnek, ha feladták a zsidóságot – legalábbis a nyilvánosság előtt –; az ismert német mondás szerint: „kimm ember, otthon zsidó”.

A vidéki zsidóság történeténél általánosnak mondható az a gyakorlat, hogy a település történetében kiemelten nagy szerepet kapnak azok az ott születettek, akik országos, netán európai hírű személyekké váltak. Függetenül attól, hogy ebben a sikerben mekkora súlya is volt e településeknek, a genius locinak és az ott zajló szocializációs folyamatoknak, és mekkora az adott egyén tehetségének és különleges képességeinek. Szerencsére megkerülhetük ezt a vitatható módszert, mert a 19. századi Szombathelyről nem indultak sokan az országszág hírnév felé. A kivételt talán Radó Antal költő, műfordító jelentette. Ezzel szemben hosszan írtunk Bernstein Béla tevékenységéről, mert a pályakezdő tudós-rabbi szombathelyiként vált országos hírnév.

Volt módunk és lehetőségünk a térségben lévő zsidó hitközségek működését is tanulmányozni (Kőszeg, Körmend, Pápa, Zalaegerszeg, Sopron), de óvatosan bántunk a komparatiztika módszerével, mert álláspontunk szerint ezeknek a fejtegetéseknek inkább szakcikkekben van helyük.

A kronologikusan felépített lineáris narratívánkat – önállóan is kerek – szövegdobozokkal szaktítottuk meg, amikben hol források, hol életpályák, hol egy-egy család vagy intézménytörténet szerepel. Itt esztétikai okokból nem jeleztük forrásainkat, de ezek megtalálhatók a felhasznált irodalomjegyzékben, ahol reményeink szerint világosan megfogalmaztuk forrásfelhasználásunk elveit is.

Itt ragadjuk meg az alkalmat, hogy megköszönjük mindazoknak a segítségét és segítő-készségét, akik az elmúlt időszakban támogatták kutatómunkánkat, részben a városi és országos könyvtárakban (*Berzsenyi Dániel Könyvtár – Szombathely, ELTE Savaria Egyetemi Központ Könyvtára – Szombathely, Országos Rab-bikepéző és Zsidobegytem könyvtára*), részben levéltárakban (*MILEV Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Vas Megyei Levéltár, Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár*). Külön is köszönjük kitartó jóindulatát Toronyi Zsuzsa igazgató-levéltárosnak, valamint Király Mátyás, Kovács Eszter Kata, Pál Ferenc, Rétfalvi Balázs és Halász Imre történész-levéltárosoknak. Megkülönböztetett hálával tartozunk dr. Tilcsik György ny. levéltárigazgató-történésznek, akinek nemcsak könyveiből és írásából tanultunk, hanem a kézirat elolvasása után megjegyzéseivel segítette a szöveg formálását, pontosítását. Nagyon hálásak vagyunk a héber források, szövegek fordításában segédkező Lózi Tamásnak és Zima-Lipthy Juditnak, valamint Balogh Istvánnak, aki a megjelenés alatt álló művének legfőbb információt osztotta meg velünk a szombathelyi ortodox temetőről. Külön köszönet Róna Attilának családfá kutatásáért (Rokonstein Lipót), Móricz Péter tanácsaiért (Körmend – Bathányanak), Barták Balázsnak, mert beavatott Joyce és Leopold Blum titkaiba, valamint Katona Bálintnak, aki adatsorainkat látványos diarammokká varázsolta.

A kötet vizualitásának megteremtésében kiemelt szerep jutott Spiegler Tibor helytörténész-gyűjtőnek, aki lehetővé tette hatalmas képeslaplap- és aprónyomatvány gyűjteményében való válogatásunkat. Úgysszintén hálásak vagyunk

Bonyhádi Zoltán fényképész (*Szombathely Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala*) munkájáért, aki nagy szorgalommal örököltette meg a Szántó István vezette szombathelyi murális művészek Ulysseshez kapcsolódó alkotását, amiket felhasználhattunk.

Egyben köszönettel tartozunk a családiagiagnaknak végtelen türelmükért, megértésükért és biztatásukért. A többi a mi felelősségünk!

Szombathely, 2024 októbere

Baldics Edit – Katona Attila

Kép a jánosházi Cheru Kadisa könyvből